SAMARQAND ANTROPOGEN LANDSHAFTSHUNOSLIK ILMIY MATABINING RIVOJLANISHI VA HOZIRGI FAOLIYATI

Abduxoliqov J.O.
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti
jorabek25.abduxoliqov@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Samarqand antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabining shaklanishi va rivojlanishi, ushbu jarayonda faoliyat olib borgan olimlarning ilmiy ishlari hamda ilmiy maktabning hozirgi tadqiqot yo’nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek dastlabki va zamonaviy tadqiqotlarning o’ziga xos jihatlari ko’rib chiqiladi. Tadqiqot davomida tarixiy - xronologik, qiyosiy - tahlil, tizimli yondashuv, kabi metodlardan foydalanilgan.*

Kalit so’zlar. *Tabiiy geografiya, landshaftshunoslik, landshaft ekologiyasi, antropogen landshaftshunoslik, O’rta Zarafshon, Samarqand.*

Аннотация. *В данной статье анализируются формирование и развитие Самаркандской научной школы антропогенного ландшафтоведения, научные труды ученых, внесших вклад в данный процесс, а также современные направления исследований научной школы. Кроме того, рассматриваются особенности первоначальных и современных исследований. В ходе исследования были использованы историко-хронологический, сравнительно-аналитический и системный методы.*

Ключевые слова: *антропогенное ландшафтоведение, ландшафтоведение, научная школа, Средний Зарафшан, Самарканд.*

Abstract. *The article analyzes the formation and development of the Samarkand scientific school of anthropogenic landscape science, the scientific works of scholars who contributed to this process, as well as the current research directions of the scientific scholl. The specific features of early and contemporary research are also examined. The study employs historical –chronological, comparative – analytical, and systematic approaches.*

Keywords. *Pysical geography, landscape science, landscape ecology, antropogenic landscape, Middle Zarafsha, Samarkand.*

Kirish.

Hozirgi davrda tabiat va jamiyat o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning kuchayishi natijasida, tabiiy landshaftlarning inson xo’jalik faoliyati ta’sirida o’zgarishi tobora muhim ilmiy muammolardan biriga aylanmoqda. Sanoat,

transport, urbanizatsiya, qishloq xo’jaligida yerdan foydalanish va boshqa xo’jalik tarmoqlari faoliyatlari tabiiy landshaft va uning ekologik holatiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda.

Shu sababli antropogen landshaftlarni o’rganish, ularning shakllanishi, rivojlanishi, hududiy tarqalishi va ekologik holatini baholash zamonaviy geografiyaning muhim yo’nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inson faoliyati natijasida tabiiy landshaftlarning o’zgarishini aniqlash, ularni xaritalash va kelajakdagi rivojlanishini prognoz qilish ilmiy –amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

O’zbekistonda antropogen landshaftshunoslik yo’nalishining rivojlanishida Samarqand geografiya ilmiy maktabining o’rni alohida ahamiyatga ega. Samarqand Davlat Universitetida ko’p yillar davomida tabiiy geografiya, landshaftshunoslik, geoekologiya va antropogen landshaftlarni o’rganish bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Asosiy qism

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti salohiyati yuksalishida geograf olimlarning ham hissasi bor. Oliygohda ilk mutaxasislarni tayyorlash 1931-yildan boshlagan. Samarqand tabiiy geografiya va landshaftshunoslik ilmiy maktabining rivojlanishi va ravnaq topishida ustoz geograflardan professor N.Anuchin, V.Lapota, N.Sherbakov, Ya.Leven, M.Umarov, Z. Sultonov, I.Xalmurodov, A.Abdulqosimov, L.Alibekov, S.Abbosovlarning xizmati katta.

Respublikamizda antropogen landshaftshunoslik fani rivojlanishi va ilk maktabning vujudga kelishida Samarqand davlat universiteti Geografiya fanlari doktori, professor, O’zbekiston Respublikasi Geografiya jamiyati faxriy professori, “El-yurt hurmati” ordeni sohibi Ali Abdulqosimovning qo’shgan hissalari benihoyatda kattadir. Shuningdek ilmiy maktabning yirik namoyondalaridan L.Alibekov “O’zbekiston Respublikasi fan arbobi” faxriy unvoniga munosib deb topilgan[8].

O’tgan vaqt davomida ustoz geograflar mamlakatimiz iqtisodiyoti ravnaqiga hissa qoshib, hududiy tabiiy geografiya, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalarini ilmiy jihatdan asoslashga katta hissa qo’shgan. Landshaftlardan qishloq xo’jaligi maqsadlarida foydalanish, tabiiy geografik rayonlashtirish ishlarini bilan. M.Umarov, S.Nishonov, A. Saidovlar, landshaftshunoslik va voha landshaftlari bilan I.Xalmurodov, Z.Sultonov, A.Abdulqosimov, A.Raxmatullayev, tog’ landshaftlari va kartashunoslik tadqiqoqt ishlari bilan J.Xoshimov, A.Abdujabborov, Z.Tog’ayev, landshaftshunoslik va cho’llanish muammolari bilan - L.Alibekov, S.Abbosov va boshqalar shug’ullanishgan.

Ali Abdulqosimov olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari landshaftshunoslikning nazariy va amaliy masalalariga bag’ishlangan bo’lib, ularda bir qancha yo’nalishlar o’z ifodasini topgan. O’rta Osiyo yirik tog’larida botiq landshaftlarining zonal, regional va vertikal differensiyatsiyalanishi[1], ularni inson xo’jalik faoliyati ta’sirida o’zgarishi oqibatida antropogen landshaftlarning hosil bo’lishini nazariy masalalari ochib berildi.

Samarqand antropogen landshaftshunoslik maktabining asoschisi A.Abdulqosimovning 90 yillik munosabati bilan 2024 – yilda “Antropogen landshaftshunoslik: tadqiqot metodlari, modernizatsiya va barqaror rivojlanish” mavzusida ilmiy-amaliy konferensiya o’tkazilidi. Ushbu anjumanda Hindiston, Germaniya, Rossiya, Qozog’iston, Tojikiston, qirg’iziston, Polsha, Ruminiya, Belarussiya davlaridan 50 ga yaqin olimlar ishtirok etdi. Konferensiyaning bunday keng qamrovda o’tkazilishi antropogen landshaftshunoslik sohasining bugungi kunda naqadar muhim va dolzarb ekanligini yana bir bor yaqqol namoyon etdi.

Ilmiy maktabning hozirgi faoliyati. Hozirgi kunda SamDU geografiya va ekologiya fakulteti antropogen landshaftshunoslik yo’nalishlarida tadqiqot olib borib faoliyat yuritib kelayotgan ustozlarga S.B.Abbosov, A.X.Ravshanov, B.A.Meliyev, B.B.Eshquvvatov, Z.A.G’aniyev, R.I.Mamajonov, N.T.Sabirova, Q.S.Yarashev, V.A.Rafikov, D.X.Jo’raqulova, J.S.Jo’rayevlarni aytishimiz mumkin. Shuningdek ushbu yo’nalishda yangi malakali kadrlarni tayyorlash maqsadida magistrantlar va doktarantlar tayyorlash keng yo’lga qo’yilgan.

Ushbu ustozlar landshaftshunoslik sohasini zamonaviy tadqiqot metodlari orqali tadqiq qilishgan. Xususan B.B.Eshquvvatovning ilmiy izlanishlari landshaftlardan oqilona foydalanish va ularni baholash, landshaftlarni rayonlashtirish va GIS dasturlari asosida kartalashtirish hisoblanadi. R.I.Mamajonovning asosiy ilmiy yo’nalishi tabiiy resurslarni aniqlash, axborot texnologiyalarini geografiyada qo’llsh, GIS dasturlari yordamida xaritalar yaratish hisoblanadi. B.A.Meliyevning ilmiy faoliyatida landshaftlarni zamonaviy geoinformatsion va matematik metodlar asosida tadqiq etish asosiy o’rin tutadi.

Tahlil. Turli davrlarda olib borilgan ilmiy ishlarni tahlil qilish shuni ko’rsatdiki, ilmiy izlanishlarning mazmuni va tadqiqot metodlari vaqt o’tishi bilan takomillashib borgan. Dastlabki tadqiqotlarda asosan hududlarning tabiiy geografik sharoiti, tabiiy geografik komplekslari, landshaftlarning tuzilishi va ularning tabiiy xususiyatlarini aniqlashga katta e’tibor qaratilgan. Keyingi bosqichlarda esa insonning xo’jalik faoliyati natijasida landshaftlarda yuz berayotgan o’zgarishlarni aniqlash, ularni tasniflash va baholash masalalari tadqiqotlarning muhim yo’nalishlaridan biriga aylandi.

Ilmiy maktab vakillarining tadqiqotlarini shartli ravishda bir nechta yo’nalishga ajratish mumkin. Jumladan:

- Antropogen landshaftlarning shakllanishi va rivojlanishi
- Antropogen landshaftlarni tasniflash, rayonlashtirish va tadqiq etish
- Inson xo’jalik faoliyatining landshaftlarga ta’siri va ekologik holatini baholash
- Antropogen lanshaftlarni o’rganishda zamonaviy geografik, geoinformatsion va aerokosmik metodlardan foydalanish.

Hozirgi davr tadqiqotlarida an’anaviy dala kuzatuvlari va kartografik usullar bilan bir qatorda geografik axborot tizimlari (GIS), masofadan zondlash, geofazaviy tahlil va monitoring texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Shu jihatdan dastlabki va zamonaviy tadqiqotlarni qiyoslash orqali antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabining rivojlanishidagi asosiy o’zgarishlarni quyidagicha ifodalash mumkin(1-jadval).

1-jadval

Tadqiqot yo’nalishi	***Dastlabki tadqiqotlar***	***Hozirgi tadqiqotlar***
Tadqiqot obyekti	Tabiiy geografik kompleks, Landshaft	Antropogen landshaftlar
Asosiy maqsadi	Landshaftlarning tabiiy xususiyatlarini anqilash	Inson ta’siridagi o’zgarishini aniqlash va baholash
Metodlar	Dala, Ekspeditsion, Kartografik, Qiyosiy-tahlil	GIS, masofadan zondlash, monitoring, geofazaviy tahlil
Xaritalashtirish	An’anaviy kartografik usullar	Raqamli xaritalash ba GIS
Ekologik yondashuv	Tabiiy komponentlarni o’rganish	Ekologik holst, degredatsiya va barqarorlikni baholash
Natija	Lnadshaftlarning tavsifi va tasnifi	Landshaftlarning o’zgarish dinamikasi va barqarorligini baholash.

Manba: Jadval tahlillarga asoslanib muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabida turli davrlarda olib borilgan geografik tadqiqotlarni tahlil qiladigan bo’lsak dastlabki ishlar landshaftning tabiiy xususiyatlarini aniqlash yo’nalishda olib borilgan. Xozirgi paytga kelib inson ta’siridagi o’zgarishlarni aniqlash va baholash yo’nalishlarda GIS va zamonaviy texnologiyalar orqali tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bundan xulosa qiladigan

bulsak hozirgi tadqiqotlar zamoaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog’lanib tadqiqot ishining samaradorligini oshirmoda.

Xulosa. Samarqand antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabining shakllanishi va rivojlanishi O‘zbekistonda landshaftshunoslik fanining taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu ilmiy maktab faoliyati davomida tabiiy geografik komplekslarni o‘rganishdan boshlab, inson xo‘jalik faoliyati ta’sirida o‘zgarayotgan antropogen landshaftlarni kompleks tadqiq etishgacha bo‘lgan ilmiy yo‘nalishlar shakllandi.

Tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, dastlabki bosqichlarda dala kuzatuvlari, ekspeditsion, kartografik va qiyosiy-geografik metodlar asosiy o‘rin egallagan bo‘lsa, hozirgi davrga kelib GIS, masofadan zondlash, geofazoviy tahlil va monitoring kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kengaymoqda. Samarqand antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabining muhim jihatlaridan biri ilmiy avlodlar davomiyligidir. Avvalgi avlod olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy va metodik asoslar bugungi tadqiqotchilar tomonidan zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirilmoqda.

Shunday qilib Samarqand antropogen landshaftshunoslik ilmiy maktabi nafaqat tarixiy jihatdan shakllangan ilmiy an’analarni davom ettirmoqda, balki zamonaviy geografiya fanining yangi metod va texnologiyalari asosida tadqiqot yo’nalishlarini kengaytirib bormoqda. Bu esa antropogen landshaftlarning o’zgarishi, ekologik holati va barqaror rivojlanishi bilan bog’liq ilmiy – amaliy muammolarni yanada chuqurroq o’rganish imkonini bermoqda.

[1]Differensiatsiya – lot – differentia – farqlanish, farq. Dastlab bir xil elementlardan iborat bo’lgan sistemaning sifat jihatidan farq qiladigan bir qanch qismlarga ajralib ketishi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abbosov S.B., Sabirova N.T.Landshaftshunoslik. O’quv qo’llanma. – Samarqand, SamDU nashriyoti, 2026. – 148 bet.
2. Abdulqosimov A.A., Nazarov M.G. Antropogen landshaftlarni tadqiq etishning nazariy asoslari. O’zbekiston geografiya jamiyati axboroti. 40-jild.
3. Masharipova M.A. Samarqand davlat universiteti antropogen landshaftshunoslik maktabi faoliyati.(2025). Respublika ilmiy-amaliy konferensiya, 120-122.
4. Zokirov Sh. S. Ladshaftshunoslik asoslari, - T.: Universitet, 1994.
5. Zokirov Sh.S Antropogen va amaliy landshaftshunoslik. – T.: Universitet, 1998.

6. Zokirov.Sh.Z., Toshov X.R. Landshaftshunoslik. – Toshkent: – 2016. 251 b.

7. Sharipov Sh. M. Geoekologiya va landshaft ekologiyasi. Darslik. – Toshkent: «Tex pro-silver», 2021. -184b.

8. https://www.samdu.uz/geografiya va tabiiy resurslar kafedrasi